

*imádságoskönyv (magyar nyelvű, nyomtatott, 16--18. sz.)

A 16--18. sz.-ból kb. 400 magyar nyelvű nyomtatott ~ről tudunk. A 16. sz. második felében alig több mint egy tucat, a 17. sz.-ból bő másfélszáz, a 18. sz.-ból 200-nál több ~ről van jelenleg ismeretünk. Mindez összességében (az újrakiadásokat leszámítva) 200-at valamivel meghaladó számú különböző művet jelent.

Az ~ek nagyságát funkciójuk határozta meg. Készültek negyedréti formátumban is, gyakran díszes kivitelben, metszetekkel ellátva, de a rendszeres, napi használatra szánt ~ek kisebbek voltak, a legelterjedtebb két méret a kényelmes nyolcadréti (átlagos tükörmérete 130 × 80 mm), ill. az ennél valamivel kisebb tizenkettedréti (110 × 60 mm) volt. A 17. sz.-ban többnyire még nem, de a 18. sz.-tól már ezek is tartalmaztak metszeteket. A legkisebb ismert magyar nyelvű ~ harminckettedréti (tükörmérete 70 × 35 mm): *Imádságos és énekes kézbe hordozó könyvecske, melyet naponként minden rendbéli keresztyén ember olvasgathat* (Kolozsvár, 1635). Az ilyen törpekönyvek igen ritkák voltak, elsődlegesen nem olvasásra, hanem a reprezentálásra, ill. az ajándékozásra szolgáltak. Az ~ek többsoros címe általában hasonló szerkezetű: két részből áll, egy rövid, könnyen megjegyezhető, pár szavas meghatározásból (a 17. sz. első felében: "imádságos könyv" vagy annak szinonimája, esetenként jelzős szerkezetben, a század második felétől a konkrét megnevezés helyett általában metafora, pl. *Útitárs, Lelki fegyverház, Lelki kard, Lelki paradicsom, Liliomkertecske, Jó illatú rózsás kert*) és egy ezt követő hosszabb felsorolásból, amelyből kiderül, miféle és milyen alkalomra való imák találhatók a kiadványban, kinek szánják, s esetenként az összeállítóra, a kiadóra is található utalás. Az ~ek felépítését a felekezeti felettség jellemzi, ugyanakkor a prot., elsősorban ref. kiadványokban dominál az erőteljes zsoltáros hangneme. Az ~ek klasszikusnak nevezhető tartalmi egységekből épülnek fel. A címlapot egy vagy több rövid idézet követi, amely az ~ esszenciájaként értelmezhető, majd ajánlás, általában valamely főúri asszonynak, akinek köszönetet mond a szerző a felkérésért vagy a patronálásért. Ezt követi a jellemzően az olvasónak címzett didaktikus célú előljáró beszéd, az imádkozásra vonatkozó hasznos tanácsokkal, buzdításokkal, →imádságelméleti fejtegetésekkel, majd a kalendárium (amely akár el is maradhat). Ezután következnek maguk az imádságok, a jobb áttekinthetőség kedvéért általában fejezetekre tagolva. Az imák sorrendje nem rögzült, ez alól kivételt csak a *Miatyánk* és az ahhoz kapcsolódó szövegek jelentenek, amelyek jellemzően az ~ek elején szerepelnek. Az ~ek -- számos címlap tanúsága szerint -- különféle rendű embereknek (szolgák és urak) és bizonyos személyeknek (szülők, gyerekek, férfiak, nők) meghatározott időkre (reggel, este, vasárnap, egyházi ünnepnapok) és különféle alkalmakra (templomban, a liturgia során) és állapotokra (betegség, bűnbánat, ellenséggel való hadakozás, utazás, rabság), házi és egyházi magánáhitatra mindenféle külső körülményekre (időjárási viszonyok, természeti jelenségek) alkalmazható szükséges és hasznos könyörgéseket tartalmaznak. Esetenként előfordulnak szentekhez intézett fohászok, litániák, →himnuszok, →zsoltárok, jellemzően a hét bűnbánó zsoltár vagy ezek közül némelyik. A 17. sz. első felében kiadott ~ek (későbbi, akár 18. sz.-i kiadásaikban is) az emberi élet minél szélesebb spektrumát kívánják lefedni, de a 17. sz. második felétől megfigyelhető az igény a szűkebb témájú ~ek iránt is. A 18. sz.-ban olyan tematikus ~ek is megjelennek, amelyek egyetlen állapotra alkalmazva adnak közre minél több elmondható imát.

Az első fennmaradt nyomtatott magyar nyelvű ~ a már antitrinitárius hitelveket valló →Heltai Gáspár munkája, Avenarius 1567-ben megjelent ~ének töredékesen fennmaradt fordítása: *Imádságok a hét minden napjára*

(Kolozsvár, 1570--74 között). Ez az eredetileg ev. ~ előjáróban néhány útmutatást közöl az imádkozás módjáról és szükségességéről, valamint a hét napjaira beosztva, naponként több imádságot tartalmaz. A 16. sz.-ból öt kiadását ismerjük a *Fons vitae. Az életnek kútfeje, melyből folynak nagy bévséggel bizonyos ígéretök, a megkeserített szomorú szíveknek vigasztalására* (RMNy 308B, 337B, 373, 453, 623) c. prot. ima- és elmélkedésgyűjteménynek, későbbi megjelenéséről azonban nem tudunk. A rövid bibliai idézeteket tartalmazó első részt a Miatyánkról szóló elmélkedés és egyéb imádságok követik. Szintén vegyes műfajú kiadvány az ev. →Huszár Gál *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretes és imádságok* (Komjáti 1574) c. munkája, amelyben az imák mellett énekek is találhatók. Jellemző, hogy az elmélkedő, ill. énekes ~ek mellett más vegyes tartalmú kötetek is előfordulnak, hiszen szinte minden kiadványtípusban jelen vannak az imádságok, akár kísérő imaként, akár önálló fejezetben, kiegészítve az adott kötet fő funkcióját.

A 17. sz.-ot →Pázmány Péter munkája nyitja. A *Keresztyéni imádságoskönyv, melybe szép ájtatos könyörgések, hálaadások és tanúságok foglaltatnak, és rövid tanúság, mint ismerhesse meg akármely együgyű ember is az igaz hitet* (Graz, 1606) c. gyűjteményt Kapi Anna kérésére állította össze -- amint az ajánlólevélből kiderül -- a Bibliából és az egyházatyák írásaiból. Pázmány ~e nagy népszerűségnek örvendett, amellet, hogy 29 kiadást ért meg a 19. sz. végéig, a benne található imádságok más ~ekben is felbukkantak. Így pl. az ev. →Mihálykó János *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok, ez mostani nyomorult és veszedelmes üdőkben* (Bártfa 1609) c. munkájában, amelynek szövegei nagyrészt Pázmány könyvéből valók, s akinek kölcsönzését maga Pázmány ~e második kiadásának (Pozsony, 1610) előszavában utasítja vissza. Mihálykó Nyáry Krisztinának címezte ajánlását, és ezzel az ajánlással jelentek meg a későbbi ev. kiadások (Lőcse, 1629; Lőcse, 1630; Bártfa, 1640; Lőcse 1642) is, noha Nyáry Krisztina már 1624-ben →Esterházy Miklós felesége lett és kat. hitre tért. Pázmány ~ének hatása kimutatható még a következő művekben: →Ferenczffy Lőrinc, *Imádságoskönyvecske magyar nyelven* (Prága, 1615), →Kopcsányi Márton, *Keresztyén imádságoskönyvecske* (Pozsony, 1617; Bécs, 1622; Bécs 1637; Pottendorf, 1668; Pottendorf, 1669, →Battyhányi (I.) Ádám, *Lelki kard* (Bécs, 1654), →Ráday (I.) Pál, *Lelki hódulás, avagy az igaz keresztyénhez illő buzgó imádságok* (Kassa, 1710), →Tarnóczy István, *Titkos értelmű rózsza, avagy Boldogasszony koronája* (Nagyszombat, 1676), →Baranyi Pál, *Lelki Paradicsom* (h. n., 1700), →Pongrácz Eszter, *Igaz isteni szeretetnek harmatjából nevedett, drágakövekkel kirakott aranykorona* (Nagyszombat, 1719).

A prot. →Szenci Molnár Albert *Imádságoskönyvecske* (Heidelberg, 1621) c. munkájának eredetije az a *Christliches Gebetbuch*, amelyet Heinrich Bullinger után Joannes Frisius teológiai professzor dolgozott át és adott ki 1600-ban.

~eket mind a 17., mind a 18. sz.-ban a különböző vallási társulatok is kiadtak, ezek jellemzően vegyes műfajú kiadványok voltak, imádságok, a kongregáció tagjaira vonatkozó előírások, regulák, különféle liturgikus szövegek szerepeltek bennük. Az egyik legkorábbi magyar nyelvű társulati kiadvány -- noha első két kiadása (RMNy 2076, 2237) példányból nem ismert -- →Nádas János, *Lelki tegez és a boldog halálhoz igaz gyónás és imádság által készülő szívnek rövid imádságos kis nyilacskaí és áhítási* (Pozsony, 1649) c. munkája. Társulati kiadványból nőtt ki magát a 18. sz. egyik legnépszerűbb ~e, az ún. *Officium Rákóczianum*. Az 1640-es években a Mária-kongregációk számára készült összeállítást ezen a címen először 1676 u., példányból ismerten Nagyszombatban 1693-ban adták ki. Az eredetileg latin nyelvű munka az újabb fordítások, az egyes részek önálló kiadása következtében folyamatosan

változó tartalommal jelent meg, különféle könyörgéseket, litániákat, himnuszokat, zsoltárokat, meditációkat tartalmaz, magyar nyelven 1800-ig 12 kiadása ismert.

A 17. sz. második felének egyik legnépszerűbb ~e a ref. →Szathmárnémeti Mihályé: *Mennyei tárház kulcsa, avagy oly idvességes együgyű elmékhez alkalmaztatott imádságok, melyekkel minden szükségben levő együgyű emberek az Isten kegyelmes tárházában bemehetnek* (Kolozsvár, 1673), életében még négyszer megjelent (Lőcse, 1676; Lőcse, 1679; Kolozsvár, 1681; Debrecen, 1685), de később is többször kiadták bővítve, kiegészítve (Debrecen, 1703; Bártfa, 1708; Debrecen, 1751; Debrecen, 1790). Rövid oktatással kezdődik, hogyan kell imádkozni, majd időhöz (reggeli, ill. esti), alkalomhoz (pl. templomban), állapothoz (pl. úton járók könyörgései) kapcsolódó imákat tartalmaz. Szintén népszerű volt →Ács Mihály munkája: *Aranylánc, avagy oly buzgó fohászkodások és rövid alázatos imádkozások, kikkel az győzhetetlen Istent meggyőző igaz hűt Őfelségét magához kapcsolhatja, és az ő elmenetelit jelentő szándékjában maga szíve házban a keresztyén ember ez nagy Urat megmarasztthatja* (Lőcse, 1696). A →pietizmus szellemének jegyében fogant ev. ~et a 18. sz-ban többször kiadták (Lőcse, 1701; Lőcse, 1706; Lőcse, 1726; Jéna, 1747; Lőcse, 1748; h. n., 1752; Pozsony, 1781). Három részből áll: minden napra való reggeli és esti imádságok; az Úr asztalához készülõ embernek imádságai; e világi keresztyénket könnyebbítõ imádságok. Sigray Erzsébet ferences nõvér fordította németbõl a *Jó illatú rózsáskertet* (Nagyszombat, 1713). Sikerét mutatja, hogy 1712 és 1860 között 18 kiadást ért meg. A *Bujdosásnak emlékezetköve, melyet az örökkévaló halmok kívánságának a Krisztus Jézusnak szentséges nevének legfelségesebb dicséretire szép imádságoknak faragás nélkül való drágaköveibõl öszverakott és felemelt egy bujdosó a maga szívében* (Lőcse, 1726) címet viselõ ref. ~ elején a “Mint gyors szarvast ha vadász sért...” kezdetû, II. Apafi Mihály feleségének, Bethlen Katalinnak tulajdonított vers olvasható, ebbõl kifolyólag az egész ~et az õ nevéhez kötik. Az *Intés az imádkozóhoz c. Miatyánk*-magyarázatot követõ *Minden napra való reggeli és estvéli imádságok* rész tartalma megegyezik az Ács Mihály *Aranylánc* c. ev. ~ében található hasonló címû imádságokkal, ezután pedig *Bizonyos alkalmatosságokra íratott szükséges szép imádságok*at közöl. A →pestis leküzdéséért tartalmaz könyörgéseket a *Lelki méreg ellen való orvosság* (Pozsony, 1739). Szintén szerző nélkül jelent meg a *Mindenkor magával hordozandó lelki kincs, melybõl miképpen kellessék ájtatosan hallani a sz. misét és maga mindennapi ájtatosságát végbevenni, kitetszik* (Kolozsvár, 1750) c. kat. ~, amelynek 1718 és 1905 között 28 kiadását ismerjük. A mindennapos általános használatra szánt, ennek megfelelően tizenkettedrét méretû, kézben hordozható népszerű gyûjtemény, amely az imák mellett változó tartalommal (kalendárium, metszetek kerültek bele) jelent meg, reggeli és esti könyörgéseket, szentmiséhez kapcsolódó imákat, litániákat, szentekhez szóló könyörgéseket tartalmaz. A *Mindenkor magával hordozandó aranykorona, melybõl miképpen kellessék ájtatosan hallani a szent misét és maga mindennapi ájtatosságát végbevenni, kitetszik* (Kolozsvár--Szeben, 1776) c., ismeretlen szerzõjû kat. ~ ajánlást, elõszót, kalendáriumot nem tartalmaz. A 77. lapig terjedõ, reggeli, esti könyörgéseket, szentmiséhez kapcsolódó imákat magában foglaló rész megegyezik a *Mindenkor magával hordozandó lelki kincs* c. ~ első 100 oldalával -- vlsz. ezért is a nagyon hasonló cím --, majd Szt. Dávid hét penitenciatartó zsoltára következik, a Pázmány-félétõl eltérõ fordításban. Az ezt követõ imádságok az év hónapjai szerinti csoportosításban szerepelnek.

Árva →Bethlen Kata ref. ~e, a *Védelmesõ erõs pajzs* (Szeben, 1759) 16 saját maga szerezte imádságot tartalmaz, közülük az első 15 ima, bizonyos változtatásokkal, *Önéletírásában* is megtalálható. Egyedülálló módon a

gyermekáldással kapcsolatos imákat gyűjti csokorba az *Ájtatos foglalatosságok, melyek a viselő asszonyoknak nagyobb lelki vigasztalásokra [...] rész szerint németből magyarra fordítottak* (Eger, 1768) c. kat. ~.

Kiad.: BHA 13/1--3, 1986 (hasonmás); BHA 28, 1993 (hasonmás); BHA 35, 2002 (hasonmás); *Heltai Gáspár imádságos könyve (1570--1571)*, kísérő tanulmány Balázs Mihály, Kolozsvár, 2006 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 5); Pázmány Péter, *Imádságos könyv*, krit. kiad., kiad. Sz. Bajáki Rita, Hargittay Emil, Bp., 2001 (Pázmány Péter Művei, 3).

Irod.: Incze Gábor, *A magyar református imádság a 16. és 17. században*, Debrecen, 1931 (Theologiai Tanulmányok 15) Gajtkó István, *A 17. század katolikus imádságirodalma*, Bp., 1936 (Palaestra Calasanticana -- A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, 15); Holl Béla, *Anyanyelvünk, imádságunk*, Vigilia, 1957; Uő, *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a 17. században*, Bp., 1980; Koltai András, *Battyhány Ádám imádságoskönyve*, MKsz, 1997; Knapp Éva, *Officium Rákoczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Bp., 2000; Szigeti Jenő, *A 18. század első felének protestáns imádságirodalma*, A Ráday Gyűjtemény évkönyve, 10(2002); Heltai János, *Műfajok és művek*, Bp., 2008 (Res Libraria, 2); Bajáki Rita, Bogár Judit, *Pázmány Imádságos könyvének hatása*, in *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*, szerk. Maczák Ibolya, Bp., 2010; Szelestei Nagy László, *Lelki fegyverház*, in *Crescit eundo. Tisztelgő tanulmányok V. Ecsedy Judit 65. születésnapjára*, szerk. Simon Melinda, Perger Péter, Bp., 2011; Fazakas Gergely Tamás, *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet. A közösségi siralom és bűnbánat grammatikai, retorikai és antropológiai kérdései a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, 2012 (sajtó alatt); *Régi magyar imakönyvek és imádságok* (Pázmány Irodalmi Műhely -- Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3) (sajtó alatt).

Bajáki Rita